

TRADICIONALIZAM I MODERNA SUBJEKTIVNOST: PROSVETITELJSTVO I KONZERVATIVIZAM EDMUNDA BERKA*

Apstrakt: Pitanje odnosa tradicionalizma i moderne subjektivnosti, posebno u konkretnom kontekstu sučeljavanja konzervativizma Edmunda Berka i prosvetiteljstva kao idejna osnove Francuske revolucije, i pored svog neospornog značaja, kod nas ni izdaleka nije dovoljno razmatrano i osvijetljeno. Radi se, dakle, o teorijskom sučeljavanju starog evropskog tradicionalizma i nastupajućeg modernog prosvetiteljskog racionalizma. U tekstu se obrazlaže zbog čega je ova tema uzeta za predmet istraživanja, kao i u kom smjeru će se u osnovi istraživanje kretati. Takođe, dat je pregled najvažnijih problemskih mjesta, relevantnih parametara, i kako je preliminarno zamišljena problemska struktura ovog istraživanja.

Pošto Francuska revolucija predstavlja epohalni događaj koji je opredjelio prelaz iz tradicionalne Evrope u moderno doba, sasvim je prirodno da je događaj od takvog značaja izazvao ne samo odobravanja, već i reakciju i osporavanja, koja su sa svoje strane uticala na dalju teoretizaciju svrhe i smisla ovog istorijsko-društvenog preokreta. Osnovni cilj istraživanja je da se rasvijetli fundamentalna ravan nastanka kako prosvetiteljstva tako i teoretizovanog tradicionalizma, čime se umnogome doprinosi da se jasnije razaznaju svi slojevi prosvetiteljskog teorijskog koncepta, kao i teorijska utemeljenost konzervativizma, koji je u vidu tradicionalizma veoma dugo i bez razvijene teorijske podloge predstavljao neupitnu vladajuću formu za ukupan društveni i politički život. Ovakav pristup doprinosi da se jasnije osvijetli duh vremena na prelazu u moderno doba, u kome je došlo do radikalnog preokreta u svim sferama života. Neophodno je, dakle, da se i iz ove perspektive reaktualizuje promišljanje dometa i implikacija fundamentalnih ideja moderne.

Ključne riječi: tradicionalizam, moderna subjektivnost, Francuska revolucija, prosvetiteljstvo, konzervativizam.

Za valjano razumjevanje prelaza iz evropskog tradicionalnog svijeta u moderno doba, od posebne je važnosti da se u punoj mjeri tematizuje načelo subjektivnosti. Naime, filozofsko načelo moderne subjektivnosti obilježilo je na suštinski način duh vremena u kome su

* Rad u okviru projekta br. 2153 koji finansira Ministarstvo za nauku, tehnologije i razvoj Republike Srbije.

postavljeni temelji izgradnje modernog svijeta. Već time što se razumjeva kao opšte načelo tako kompleksnog pojma kao što je moderni svijet, jasno je da načelo subjektivnosti u sebi sadrži više dimenzija i slojeva, koji se međusobno uslovljavaju i nerijetko suprotstavljaju.

Neophodno je obratiti pažnju na zanimljiv fenomen, da su se rodonačelnici modernog mišljenja uoči neposrednog suočavanja sa starim tradicionalnim pogledom na svijet, najprije posredstvom renesanse vratili antičkoj misli. Međutim, brzo će se ispostaviti da je povratak antici predstavljao samo međukorak, zaobilazno usmjerenje mišljenja na centralni problem, a to je pitanje subjektivnosti. Dobro je poznato da je u osnovi klasičnog antičkog razumjevanja subjektivnosti bilo čvrsto ukorjenjeno poimanje o sapripadanju mišljenja i bića. U odnosu na antiku, moderna se odlučno pomjera ka jakoj definiciji subjektivnosti. Možda se razlika između antičkog i modernog mišljenja subjektivnosti najbolje može ilustrovati ukoliko uporedimo dva opšta mjesta kod Platona i Dekarta, izrazitih predstavnika dvije epohe. Platon kaže: „Bog nam je, dakle, najviša mjera svih stvari, i to znatno više nego bilo koji čovjek, kako se sada govori“¹. S druge strane, Dekart izriče čuveni stav „Mislim, dakle jesam“. Već na prvi pogled može se jasno uočiti osnovna linija razdvajanja između ova dva pristupa načelu subjektivnosti. Klasično antičko mišljenje podrazumjeva ontološko utemeljenje mišljenja, imajući dakle uvijek u vidu da iznad mišljenja postoji biće kao temelj cjelokupne stvarnosti. U tom smislu opravdano je uzeti da je u antici postojala uslovljenost mišljenja bićem, odnosno logike ontologijom. Za razliku od ovakvog pristupa, rukovođena radikalnim zahtjevom da se oslobodi svih naslijeđenih stega, moderna filozofija pravi snažan zaokret prema subjektu, temeljno mjenjajući odnos i ulogu mišljenja i bića. Iz Dekartovog stava jasno se može vidjeti da mišljenje postaje prvi i poslednji osnov istine, čime se biće dovodi u zavisnost od mišljenja. Samosvjest postojanja predstavlja uporišnu i nesumnjivu tačku iz koje se razvija saznanje istine.

Nema sumnje da ovo pomjerenje težišta sa bića na mišljenje, predstavlja pravi početak zasnivanja modernog načela subjektivnosti². U cjelokupnoj unutrašnjoj dijalektici modernog načela subjek-

¹ Platon, *Zakoni*, IV 71c., Beograd, 1990.

² Podrobnije o razlikama u poimanju subjektivnosti u antici i moderni vidi Đurić. M., *O potrebi filozofije danas*, Novi Sad, 1999.

tivnosti, izdvaja se tendencija sve izrazitijeg osamostaljivanja mišljenja, koja istovremeno najuvjerljivije izražava duh modernog doba. Ova intencija posebno je uočljiva i značajna kod prosvetitelj, i ona se prvenstveno ogleda u radikalnoj redukciji načela subjektivnosti na racionalnost, odnosno svođenju bogatstva životnih formi čovjeka na razum kao njegovo suštinsko određenje. Naravno, teorijski najvrijednija i najutemeljenija učenja moderne subjektivnosti nastoje da očuvaju harmoničnost i ravnotežu mišljenja i bića. Redukovanje cjelokupne subjektivnosti samo na racionalnost, što vodi razdvajanju mišljenja i bića, i dalje razdvajanju ja i svijeta, pojedinačnog i opšteg, Hegel je nastojao da prevaziđe teoretizacijom običajnosnog uma³. Odnosno, da preko pojma običajnosnog uma rasvijetli mogućnost intersubjektivnog usaglašavanja prava i volja, što upućuje na to da za Hegela običajnosni um predstavlja načelo na kome počiva opšta volja.

Međutim, ovdje se otvara posebno značajno pitanje odnosa teorije i prakse, prije svega teorije i praktične političke djelatnosti. Istorijsko iskustvo ubjedljivo svjedoči da najapstraktnije filozofsko-političke teorije nisu mogle da posluže kao podesna idejna podloga za političko djelovanje. Za razliku od toga može se uočiti da je jedna veoma redukovana varijanta načela subjektivnosti, kao što je to prosvetiteljstvo, uspjela da postane idejna osnova Francuske revolucije. Pojednostavljivanje načela subjektivnosti, odnosno potiskivanje za račun saznavno-logičkog subjekta svih ostalih regija subjektivnosti (volje, moralnosti, erosa, estetičnosti...), nije nešto spoljašnje i slučajno duhu modernog doba. Naprotiv, radikalizacija se pojavljuje kao logična posljedica potrebe da načelo subjektivnosti bude u političkom smislu funkcionalno i primjenljivo. Shodno tome, ovakva moderna politička teorija, za razliku od antičkog koncepta idealne države, usmjerena je prije svega na pitanje kako se zadobija moć, kako bi se u okviru realnih istorijskih mogućnosti najoptimalnije operacionalizovala određena politička koncepcija. Realan istorijski proboj načela moderne subjektivnosti bio je moguć u Francuskoj revoluciji upravo zbog toga što je njegova teorijska osnova putem prosvetiteljskog racionalizma, već bila dovedena u konkretno djelatnu formu.

³ Up. Höhle, V., *Hegels System. Der Idealismus der Subjektivität und das Problem der Intersubjektivität*, WBG, Darmstadt, 1998.

Postoji niz važnih historijskih događaja i procesa koji su prije Francuske revolucije znatno doprinjeli pripremi stvaranja modernog svijeta. Međutim, najvećim dijelom oni su bili ograničeni i izolovani društveni procesi, relevantni uglavnom za neke segmente društva, ili za pojedine države. Francuska revolucija predstavlja epohalni događaj koji je suštinski opredjelio prelaz iz tradicionalne Evrope u moderno doba. Sasvim je prirodno da je događaj od tako epohalnog značaja izazvao ne samo odobravanja, već i reakciju i osporavanja, koja su sa svoje strane uticala na dalju teoretizaciju svrhe i smisla ovog historijsko-društvenog preokreta. U tom pogledu je najznačajnija konzervativna kritika revolucije, a u okviru nje najistaknutije mjesto zauzima političko učenje Edmunda Berka⁴. Ono ima dodatnu vrijednost s obzirom na činjenicu da je Berk prije izbivanja Francuske revolucije bio zagovornik progresivnih liberalnih ideja, što svedoči o njegovoj upućenosti u sve teorijske nijanse i praktične kontradikcije fundamentalnih problema na razmeđu epoha.

Svjetsko-historijski značaj Francuske revolucije ogleda se prvenstveno u odlučujućem prodoru fundamentalnih vrijednosti moderne, kao što su sloboda, jednakost, demokratija, republika, prava čovjeka, ustavnost itd., iz sfere teorije u neposredne društveno-političke tokove. Postoji uvjerljiva argumentacija koja revoluciji u Francuskoj pridaje presudan uticaj u rušenju starog evropskog tradicionalnog morala i ukupnog političkog i državnog uređenja. U svakom slučaju, uloga Francuske revolucije nije bez razloga ocjenjena kao historijska prekretnica između starog i modernog svijeta, čime je postala najopštiji simbol razaranja tradicionalne slike svijeta i rađanja demokratske Evrope.

Idejne osnove revolucije u Francuskoj imaju duboke korijene. Sasvim izvjesno ovi izvori mogu se pratiti još od 15. vijeka, perioda preporoda prirodnih nauka i rađanja novih političkih teorija. Posebno je značajno pratiti liniju koja vodi od začetaka prirodno-pravne teorije Huga Grocijusa do prosvjetiteljskog racionalizma⁵. Nasuprot bogatoj i razuđenoj filozofskoj tradiciji na koju se oslanja prosvjetiteljstvo, vladajući tradicionalizam nije prepoznavao i prihvatao filozofiju kao relevantnu formu za artikulaciju vlastite pozi-

⁴ Svakako najuticajnije djelo E. Berka predstavlja; *Reflections on the Revolution in France*, edited with an introduction by L. G. Mitchell. Oxford, 1993.

⁵ Up. Strauss, L., *Natural Right And History*, Chicago, 1971.

cije. Naprosto, on se zadovoljavao činjenicom da je vladajući, te da se sveukupna praksa oblikuje na osnovu tradicionalističkih načela. U tom smislu, uslijed neprihvatanja filosofije kao relevantne forme, tradicionalizam uopšte nije, sve do izbijanja Francuske revolucije, parirao na teorijskom planu modernom racionalizmu i njegovom konceptu radikalnog preutemeljenja države i društva.

Prvi pravi teorijski uređen odgovor na moderni racionalizam, koji istovremeno filosofski legitimiše sopstvenu poziciju, predstavlja Berkov konzervativizam, učenje koje se pojavilo pošto je revolucija u Francuskoj već bila u toku. Politička filosofija Edmunda Berka svoj najpotpuniji teorijski izraz zadobila je u kritičkom preispitivanju Francuske revolucije⁶. Naime, teorijske osnove Berkovog konzervativizma razvile su se u razmatranju filosofskih postavki Revolucije. Može se reći da danas vlada nepodjeljeno mišljenje da Berkovo konzervativno preispitivanje Francuske revolucije, osim toga što je bilo njeno prvo ozbiljno teorijsko problematizovanje, predstavlja do sada i njenu najznačajniju kritiku. Uzimajući u obzir legitimnu tezu o svjetsko-istorijskom značaju Francuske revolucije, postaje očigledno koliko je važan filosofsko-istorijski kontekst u kome se pojavljuje i razvija Berkovo konzervativno učenje. Radi se, dakle, o najvažnijem teorijskom sučeljavanju starog evropskog tradicionalizma i nastupajućeg modernog prosvetiteljskog racionalizma.

Zastupnici tradicionalizma počeli su da prihvataju značaj filosofije kao najuticajnije forme duha vremena tek na ovom prelazu epoha, kada je kraj vladavine tradicionalne slike svijeta postajao sve očigledniji. Ma kolika bila Berkova intelektualna sposobnost da teoretizuje tradicionalistička politička načela, jasno je da se ona po svom uticaju i konkretnim posljedicama nije mogla ravnopravno suprostaviti racionalizmu, koji se u kontinuitetu razvijao i dopunjavao još od 15. vijeka. Za istraživačko rasvjetljavanje dometa konzervativne kritike ovaj njen nedostatak ima veliki i dalekosežan značaj. Između ostalog, on presudno utiče na savremenu recepciju istorije ideja. Naime, vladajuća standardizovana društvena nauka često bez kritičke distance prihvata i promoviše prosvetiteljski racionalizam kao neupitan i u vrijednosnom smislu jedini prihvatljivi teorijski koncept, koji izražava smisao duha vremena na razmeđu između

⁶ Vidi Hilger, D., *Edmund Burke und seine Kritik der Französischen Revolution*, Stuttgart, 1960.

stare tradicionalne i moderne na racionalnim temeljima uređene Evrope. Odatle je slijedila i praksa apriornog prihvatanja racionalizma kao nesumnjive vrijednosti, da bi se tek naknadno imanentnom kritikom uočile njegove slabe strane. Posebno se kod nas skoro u potpunosti i sistematski zaobilazilo postojanje konzervativizma kao relacionog pojma od koga izvorno zavisi i konceptualna izgradnja prosvetiteljstva. Tako se gubi iz vida da prosvetiteljski racionalizam ne bi uopšte mogao da se konstituiše u postojećem obliku da nije postojala druga, njemu suprotstavljena strana. Metodološki gledano, jasno je da nije moguće korektno razmatrati prelaz između naznačenih epoha, a da se ne problematizuje sučeljavanje teoretizovane tradicionalne slike svijeta i modernog racionalizma. To znači da prosvetiteljski racionalizam ne može da se posmatra sam za sebe, nezavisno od konteksta u kome je nastao i u kome njegovo pojavljivanje jedino ima smisla. S obzirom na to koliko filozofsko-istorijski kontekst određuje prosvetiteljstvo, neophodno je da svakoj imanentnoj kritici prosvetiteljstva prethodi problematizacija izvornog spora između konzervativizma i racionalizma. Jer ovakav pristup ne samo što rasvjetljava fundamentalnu ravan nastanka kako prosvetiteljstva tako i teoretizovanog tradicionalizma, već umnogome doprinosi da se jasnije razaznaju svi slojevi prosvetiteljskog teorijskog koncepta, kao i teorijska utemeljenost konzervativizma, koji je u vidu tradicionalizma veoma dugo bez razvijene filozofske podloge predstavljao neupitnu vladajuću formu za ukupan društveni i politički život.

Već je rečeno da je tradicionalistička strana na teorijskom planu dočekala odsudne političke događaje potpuno nesprema, i da se uslijed nepostojanja adekvatne teoretizovane slike tradicionalne Evrope, našla u nenadoknadivom zaostatku u odnosu na teorijski postupno utemeljeni racionalizam. Berkovo političko učenje i njegova kritika prosvetiteljskog racionalizma, kao idejnog oslonca revolucije, nisu mogli u potpunosti da nadoknade postojeći prazan prostor, ali svakako predstavljaju veoma dragocjeno svjedočenje kako je na teorijskom polju izgledala izvorna borba tradicionalizma i racionalizma.

Istraživanje ovog spora neophodno je iz više razloga. Ne radi se samo o interesu za istoriju filozofije, odnosno, za proučavanja autentičnih predstavnika veoma dugo vladajućeg tradicionalnog načela ukupnog društvenog i političkog uređenja. Savremeni i životni aspekt reaktualizacije ove problematike može se posmatrati u

širokom kontekstu krize moderne. Naime, krize kroz koje je do sada prolazila moderna kritički su osvjetljavane iz različitih uglova. Ovaj raspon se proteže od brojnih imanentnih kritika, od kojih je možda najubjedljivija kritika koja ukazuje da su sve vrijednosti prosvjetiteljstva zapale u negativnu dijalektiku izokrećući se u svoju suprotnost⁷, pa sve do danas uticajne i aktuelne postmodernističke kritike. Međutim, za upotpunjeno i zaokruženo kritičko preispitivanje prosvjetiteljskih temelja moderne, neophodan je još jedan aspekt kritike. Potrebno je vratiti se korak nazad na izvorno sučeljavanje staroevropskog tradicionalizma i prosvjetiteljskog racionalizma, i na ovu konkretnu situaciju nepristrasno primjeniti savremeni razudeni hermeneutički kritički aparat. Ovakav pristup doprinosi da se jasnije osvijetli duh vremena na prelazu u moderno doba, u kome je došlo do radikalnog preokreta u svim sferama života. Postoji potreba da se i iz ove perspektive reaktualizuje promišljanje dometa i implikacija fundamentalnih ideja moderne.

U kontekstu teorijskog sučeljavanja staroevropskog tradicionalizma i modernog racionalizma, Berk otvara i problematizuje brojna suštinski važna pitanja, kao što su na primjer: sloboda, jednakost, nejednakost, priroda ustrojstva države, uloga religije, tradicija, običajnost, prava čovjeka, moralne norme, javno mnjenje, dobro, zlo, nasilje, priroda ekonomskih odnosa. Univerzalni karakter ovih problema, u Berkovim razmatranjima poprima i jasno prepoznatljivu nijansu duha vremena u kojem su oni na neponovljiv način bili aktuelni. Međutim, kako se radi o vremenu postavljanja temelja modernog društva, implikacije ovih istraživanja u određenoj mjeri mogu i danas biti dragocjene.

Središnja tema, oko koje Berk dalje razvija pojedinačne probleme, jeste pitanje da li se država, političke i društvene institucije mogu utemeljiti isključivo na postulatima razuma. Po prirodi stvari to bi značilo da one počivaju na individualnim sposobnostima. Nasuprot tome on brani stanovište prema kome se mora voditi računa i o tradicionalnim načelima kao zajedničkom istorijskom iskustvu, iz koga nastaje naslijeđeni državno-pravni i običajnosno-moralni okvir društvenog života⁸. Ovaj problem predstavlja osnovnu liniju razgraničenja između tradicionalnog i modernog pogleda na svijet. To je,

⁷ Posebno uticajno je bilo učenje Frankfurtske škole

⁸ Up. Canavan, F., *The Political Reason of Edmund Burke*, Durham, 1960

dakle, središna tačka iz koje se, na jednoj strani razvija prosvetiteljska kritika tradicionalizma, a na drugoj Berkov konzervativizam i kritika teorijskih osnova i revolucionarne političke prakse u Francuskoj. Uključivanjem u raspravu i Hegela preko naznačenog pojma običajnosnog uma, koji sintetiše običajnost i načelo subjektivnosti, uspostavlja se teorijski meta-nivo u odnosu na suprotstavljene strane, što znatno doprinosi da se sagleda slojevitost i dometi njihovih pozicija. Rasvjetljavanje ovog problemskog sklopa predstavlja osnovni predmet kojim treba da se bavi ovo istraživanje.

Radi jasnijeg pregleda u kom smjeru će se u osnovi kretati ovo istraživanje, koja su njegova najvažnija problemska mjesta, te kako je preliminarno zamišljena problemska struktura, skicirana je sledeća shema ovog istraživanja:

Uvod. Filozofsko-istorijski i metodološki okvir istraživanja

1. Duh vremena na razmeđu epoha
 - Istorijsko-politički kontekst u Evropi uoči Francuske revolucije
 - Filozofska strujanja u 18 vijeku
 - Načelo subjektivnosti
 - Razlikovanje antičkog od modernog načela subjektivnosti
 - Običajnost
 - Običajnosni um
 - Odnos teorije i prakse
 - Redukcija subjektivnosti na racionalizam
2. Berkova filozofsko-politička stanovišta prije Francuske revolucije
 - Berk i Američka revolucija
 - Berkova liberalna koncepcija
3. Prosvetiteljstvo kao idejna osnova Francuske revolucije
 - Prirodno-pravna teorija
 - Razvoj prosvetiteljstva
 - Utemeljenje subjektivnosti na razumu
 - Redukcionizam prosvetiteljstva

4. Berkova konzervativna kritika Revolucije
 - Istorijsko iskustvo *versus* čisti razum
 - Teoretizacija staroevropskih tradicionalnih načela
 - Vrlina i racionalizam
5. Tradicionalizam *versus* moderna
 - Totalitet tradicionalizma
 - Tradicionalizam, subjektivnost i običajnost
 - Problematizacija pitanja slobode
 - Jednakost ili nejednakost
 - Uloga religije i čistog razuma kao kohezionih elemenata zajednice
 - Legitimnost nasilja
 - Filosofija, politika i javno mnjenje
 - Običajnost i racionalizam
 - Tradicionalizam i zajednica
 - Subjektivnost i zajednica
 - Običajnosni um kao usaglašavanje intersubjektivnih volja i prava
6. Pejnova kritika Berkovog konzervativizma
 - Prava čovjeka i tradicionalizam
 - Razum kao vrhovna vrijednost
7. Dometi Berkove konzervativne kritike Francuske revolucije
 - Teorijske implikacije Berkove konzervativne kritike
 - Praktično-političke implikacije Berkove kritike Revolucije
 - Berkov uticaj na dalji razvoj konzervativizma
 - Berk i komunitarizam
8. Uticaj Berkovog konzervativizma na moderni racionalizam
 - Produbljivanje osnovnih teorijskih problema
 - Kontinuitet i otvorenost fundamentalnih sporova između konzervativizma i racionalizma
9. Savremena recepcija Berkovog konzervativnog učenja
 - Uticaj i značaj Berkovog učenja danas
 - Savremena reaktualizacija Berkovog konzervativizma
10. Zaključak

Preliminarna bibliografija:

a) Izvori

- Burke, Edmund, *The Writings and Speeches of Edmund Burke*, vol. I-IX, ed. Paul Langford, Oxford, 1981-1997.
- Burke, Edmund, *Select Works*, vol. I-II, ed. E. J. Payne. Oxford, 1922.
- Burke, Edmund, *Works*, vol. I-IX, Bohn Library edition, London, 1854.
- Burke, Edmund, *Six Essays*, ed. T. Copeland, London, 1960.
- Burke, Edmund, *Selections*, ed. A. M. D. Hughes, Oxford, 1928.
- Burke, Edmund, *Reflections on the Revolution in France*, edited with an introduction by L. G. Mitchell. Oxford, 1993.
- Burke, Edmund, *Reflections on the Revolution in France*, ed. Grieve, London, 1960.
- Burke, Edmund, *Reflections on the Revolution in France*, edited with an introduction by Conor Cruise O'Brien, Harmondsworth Penguin, 1976.
- Burke, Edmund, *Further Reflections on the Revolution in France / Edmund Burke*; ed. D. E. Ritchie, Indianapolis, 1992.
- Burke, Edmund, *Pre-Revolutionary Writings Edmund Burke*, ed. I. Harris, Cambridge, 1993.
- Burke, Edmund, *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful; with an Introductory Discourse Concerning Taste*, ed. J.T. Boulton, London, 1958.
- Burke, Edmund, *The Correspondence of Edmund Burke*, ed. T.W. Copeland, Chicago, 1958.

b) Sekundarna literatura

- Horkheimer, M./Adorno, T. W., *Dialektik der Aufklärung*, Amsterdam, 1947.
- Arendt, H., *On Revolution*, Penguin, 1965.
- Brinton, C., *The Anatomy of Revolution*, New York, 1965.
- Bryant, A., *The Spirit Of Conservatism*, 1929.
- Cameron, D. R., *The Social Thought of Rousseau and Burke*, Toronto, 1973.
- Canavan, F., *The Political Reason of Edmund Burke*, Durham, 1960.
- Cassirer, E., *The Philosophy of Enlightenment*, Princeton, 1951.
- Chapman, G.W., *Edmund Burke: The Practical Imagination*, Cambridge, 1967.
- Cobban, A., *Edmund Burke and the Revolt Against the Eighteenth Century*, London, 1960.

- Cobban, A., *The Debate on the French Revolution 1789-1900*, London, 1960.
- Condillac, E. B. de., *Oeuvres philos.* ed. G. le Roy, 3 vol. Genève, 1970.
- Condillac, E. B. De, *Briefe*, Paris, 1953.
- Condorcet, M.J.A.N., *Oeuvres complètes*, ed. F. Arago, A. Condorcet-O'Connor, Paris, 1847-1849.
- Cone, C. B., *Burke and the Nature of Politics*, 2 vol., University of Kentucky Press, 1957.
- Copeland, T.W., *Our Eminent Friend, Edmund Burke*, New Haven, 1949.
- d'Alembert, J. le R./ Diderot, D., *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, (28 vol.), Paris, 1751-1772.
- '*Encyclopedie*' of Denis Diderot & Jean D'Alembert, ed. J. Stevens Cox, St Peter Port Toucan Press, 1978.
- Danton, G. J., *Discours, choix de textes*, ed. P. J. Jouve, F. D. Dilisheim, F. W. Egloff, Paris, 1944.
- Dichman, R., *Burke and Paine*, New York, 1971.
- Diderot, D., *Oeuvres Diderot*, ed. L. Versini, Paris, 1994.
- Diderot, D., *Thoughts on the Interpretation of Nature, and Other Philosophical Works Denis Diderot*, introduced and annotated by D. Adams, Manchester, 1999.
- Diderot, D., *Political Writings*, ed. R. Wokler and J. H. Mason, Cambridge, 1992.
- Fire, F., Ozuf, M., *Kritički rečnik francuske revolucije*, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1996.
- Freeman, M., *Edmund Burke and the Critique of Political Radicalism*, 1980.
- Frohnen, B., *Virtue And The Promise Of Conservatism*, 1993.
- Hegel, G. W. F., *Theorie-Werkausgabe*, I-XX, Frankfurt a.M., 1969-1971.
- Hegel, G. W. F., *Politische Schriften*, Frankfurt, 1966.
- Hegel, G. W. F., *Frühe politische System*, Frankfurt, 1974.
- Helvétius, C., *Correspondance générale d'Helvétius*, ed. D. Smith, Toronto University of Toronto Press, Oxford Voltaire Foundation, 1998.
- Hilger, D., *Edmund Burke und seine Kritik der Französischen Revolution*, Stuttgart, 1960.
- Höslle, V., *Hegels System. Der Idealismus der Subjektivität und das Problem der Intersubjektivität*, WBG, Darmstadt, 1998.
- Jovanović, S., *Platon, Makiaveli, Berk i Marks*, Beograd, 1953.
- Jovanović, S., *Vođi Francuske revolucije*, Beograd, 1920.
- Lametrie, J. O. de., *Oeuvres philos.* ed. J. E. Poritzky, 1900.
- Lane, G., *Conservatism, Democracy, and Change; the Right Honorable Edmund Burke on the Methodology of Liberty*, Los Angeles, 1972.

- Marat, P., *Textes choisis*, ed. M. Vovelle, Paris, 1963.
- Matjez, A., *Francuska revolucija*, Beograd, 1948.
- Mirabeau, H.G.V.R., *Discours, choix de textes*, ed. F. Furet, Paris, 1973.
- Montesquieu, Ch. L., *Oeuvres complètes*, I-III, Paris, 1950.
- Morley, J., *Edmund Burke: A Historical Study*, New York, (1867, reprinted 1979).
- Nisbet, R.A., *The Sociological Tradition*, New York, 1967.
- Nisbet, R.A., *Community And Power*, 1962.
- MacDonald, J., *Rousseau and the Franch Revolution 1762-1791*, London, 1965.
- MacCunn, J., *The Political Philosophy of Burke*, London, 1913
- Mannheim, K., „Conservative Thought“, *Essays on Sociology and Social Psychology*, ed. P. Kecskemeti, New York, 1953.
- Melding, D., *Edmund Burke and the Foundation of Modern Conservatism*, London, 1991.
- Miller, A. P., *Edmund Burke and His World*, 1979.
- Morley, J., *Burke*, New York, 1879.
- Murray, R.H., *Edmund Burke*, Oxford, 1931.
- Newman, B., *Edmund Burke*, London, 1927.
- Paine, T., *The Rights of Man*, ed. Seledon, London, 1958.
- Paine, T., *Common Sense*, ed. Adkins, New York, 1953.
- Paine, T., *Prava čoveka*, Beograd, 1987.
- Parkin, C., *The Moral Basis of Burke's Political Thought*, Cambridge, 1968.
- Riter, J., *Hegel i francuska revolucija*, Sarajevo, 1967.
- Robespierre, M., *Oeuvres complètes*, I-X, Presses universitaires de France, 1910-1967.
- Rousseau, J. J., *Oeuvres complètes*, I-IV, Paris, 1959-1969.
- Rousseau, J. J., *Selected Works*, New York, 1972.
- Saint-Just, L.A. de., *Théorie politiques*, ed. A. Liénard, Paris, 1976.
- Scruton, R., *The Meaning Of Conservatism*, 1980.
- Sewall, R. B., „Rousseau's Second Discourse in England from 1755 to 1762“, *Philosophical Quarterly*, XVII 1938.
- Stanlis, P. J., *Edmund Burke and the Natural Law*, Ann Arbor, Mich., 1958.
- Strauss, L., *Natural Right And History*, Chicago, 1971.
- Tadić, Lj., *Tradicionalizam i revolucija*, Beograd, 1972.
- Tadić, Lj., *Nauka o politici*, Beograd, 1988.
- Tadić, Lj., *Pravo priroda i istorija*, Beograd, 1975.
- Tadić, Lj., *Filozofija prava*, Zagreb, 1983
- Tadić, Lj., „Konzervativna misao“, *Gledišta*, 1987.

- Tijer, A., *Istorija Francuske revolucije*, Beograd, 1903.
- Tocqueville, A., *Oeuvres complètes*, Paris, 1952.
- Tocqueville, A., *Recollections by Alexis de Tocqueville*, ed. J. P. Mayer and A. P. Kerr; introduction by J. P. Mayer, London, 1970.
- Voltaire, *Oeuvres complètes de Voltaire*, ed. U. Kölvig, Oxford, 1983.
- Voltaire, *The Complete Works of Voltaire*, ed. T. Besterman, Geneva, Institut et Musée Voltaire; Toronto, University of Toronto Press, 1968-1977.
- Waldinger, R., *Voltaire and Reform in the Light of the French Revolution*, Genčve, 1956.
- Wilkins, B.T., *The Problem of Burke's Political Philosophy*, Oxford, 1967.

Aleksandar Nikitović

TRADITIONALISM AND MODERN SUBJECTIVITY:
ENLIGHTENMENT AND CONSERVATISM
OF EDMUND BURKE

Summary

The issue of traditionalism versus modern subjectivism in the light of the conflict of Edmund Burke's conservatism with the Enlightenment as the ideological basis of the French revolution was not discussed or studied sufficiently in our political and philosophical theory.

In this paper we are reconsidering a theoretical debate between arising modern rationalism of Enlightenment and European traditionalism. The text further explains on the reasons for choosing this subject and course the research will take subsequently. An overview is provided of the most important topics as well as a preliminary conception of the problem structure in this research.

Considering the importance and overwhelming influence exhorted by French revolution it is only logical that the event of such magnitude met not only with approvals but with challenges and disputes as well, and all of it contributed to the theoretical considerations of the historical sense and purpose of this event.

The aim of the project is to provide explanations and evaluations of the origins Enlightenment on one hand side and theoretically reconsidered traditionalism on the other. Looking at the dawn of modern era and evaluating these events would cast sharper light on the spirit of times of this crucial moment of history, and it would provide new basis for reconsideration of the achievements and implications of the fundamental ideas of Moderna.

Key words: traditionalism, modern subjectivity, French Revolution, Enlightenment, conservatism.